

ROTTERDAM EN DE KATHOLIEKE ARMENZORG

EEN VERGETEN PROCES

DOOR A.E. KOK-VAN DEN BERGH

HET zegevieren van de Reformatie bracht voor de armenverzorging grote veranderingen mee, de eerste protestantse gemeenten organiseerden meteen bij hun ontstaan de armenzorg in diakonale vorm¹). In Rotterdam was dat ook het geval. Van oudsher werd daar de zorg voor de armen en behoeftigen uitgeoefend door de 'Heilige Geest', een stichting die zijn zetel had in de Sint Laurenskerk²). Reeds vóór de Hervorming was er een vernieuwing in de armenzorg opgetreden, bevorderd door de Vlaamse steden. De organisatie te Yperen, waartoe in 1525 besloten werd door overleg tussen overheid en kerk onder invloed van de humanist Vives uit Brugge, vormt daarvan het bewijs, en strekte ten voorbeeld aan de Hollandse steden³).

Hierbij sloot zich het plakkaat van 7 oktober 1531 van Karel V aan; hij beval de steden hun armenzorg te regelen en van alle bestaande liefdadige fondsen te vormen een 'ghemeene borsse, om den armen daerof distributie te doen', waarbij de beheerders onder toezicht werden gesteld van de overheid⁴).

Het stadsbestuur van Rotterdam is zich tussen 1530 en 1572 ook meer gaan bemoeien met de bestaande instellingen van sociale zorg en heeft deze steeds meer onder controle gekregen⁵).

Toen de Gereformeerde Religie de officiële kerk was geworden, beschouwde deze het, zoals we al zagen, als een speciale taak de armen door haar Diaconie te verzorgen. Toch werd de supervisie over de armenzorg in 1575 nog eens uitdrukkelijk opgeëist door de Staten van Holland⁶).

Te Rotterdam kregen de diakenen van het stadsbestuur opdracht voor alle armen te zorgen. Uit een resolutie van de vroedschap van 15 juni 1588 blijkt dat geen verschil werd gemaakt tussen de 'kerkarmen' en 'algemene armen'; het zijn allemaal 'stadsarmen', waarvoor de Diaconie zal zorgen⁷).

De 'Heilige Geest' werd daarmee van de zorg voor de 'thuiszittende armen' ontheven, maar behield wel zijn fondsen. Dit besluit

van het Rotterdamse stadsbestuur vormde een uitzondering op de gedragslijn van de Staten van Holland; deze hebben de caritatieve instellingen met hun goederen niet in beheer genomen, zoals ze dit met geestelijke instellingen en hun bezittingen hebben gedaan. Dat is in Rotterdam óók niet gebeurd. De rechtspersoonlijkheid van de 'Heilige Geest' werd niet aangetast; alleen de vrijheid van de regenten werd aan banden gelegd. Ze werden rekenplichtig aan het stadsbestuur en moesten bij belangrijke beheerszaken burgemeesters vooraf consulteren⁸).

Het verzorgen van de armen van de groeiende stad Rotterdam moet voor de diakenen een zware taak zijn geweest. Geleidelijk ziet men dan ook dat andere reformatorische gemeenten zelf voor hun armen gingen zorgen; uit een ordonnantie van de stad van 5 november 1639 blijkt dat de Waalse, Engelse en Schotse gemeenten hun eigen armenzorgers hadden⁹).

De overgebleven Katholieken hebben zich waarschijnlijk moeten behelpen met particuliere armenzorg. In 1651 kwamen zij tot een eigen organisatie. Toen werd door een aantal vooraanstaande roomskatholieke burgers de 'Gemeene Armenborse' opgericht, een instelling die volgens de statuten altijd in handen van leken moest blijven¹⁰).

Te Rotterdam bestond voor de Reformatie slechts één parochie, de Sint Laurens¹¹). Na de 'wederopluiking' waren er vier schuilkerken ontstaan¹²). Er was geen parochie-indeling; pas in 1697 maakte de toenmalige pastoor van de Oppert (de nieuwe Sint Laurens) een indeling in vier stadskwartieren. Door loting werden deze aan de verschillende geestelijken toegewezen¹³).

Het college van 'Armbezorgers van de Vier Kerken' (acht in getal; twee uit iedere kerk) verzorgde gemeenschappelijk alle armen. De fondsen moesten op naam van particulieren gezet worden, want het plakkaat van de Staten van Holland van 4 mei 1655 verbood het maken van giften of legaten aan katholieke geestelijke personen, priesters, monniken en nonnen of aan katholieke gestichten of godshuizen. Testamenten, in strijd met deze bepaling gemaakt, werden nietig verklaard¹⁴).

Vielen nu ook giften ten behoeve van katholieke armen onder de verboden schenkingen aan de dode hand? Aanvankelijk werd het plakkaat aldus geïnterpreteerd uit angst voor geheime regelingen en pas in het begin van de 18de eeuw kwam men daar geleidelijk op terug¹⁵).

In Amsterdam was de stadsregering zeer verdraagzaam tegenover de katholieke armenzorg. Reeds in 1661 werden de 'bezorgers' geautoriseerd een legaat voor de armen in ontvangst te nemen, maar dat was een eenmalig besluit. Het octrooi van de Staten van Holland kwam ook voor hen pas in 1715 en voor de andere Hollandse steden nog later.

Er was een meningsverschil onder de Katholieken ontstaan over de vraag of, ondanks de Reformatie, de oude vaderlandse kerk toch nog gedeeltelijk was blijven voortbestaan en weer moest worden opgebouwd, zo dat mogelijk was, òf dat hier een missiegebied was ontstaan, direct onder Rome, waarbij de reguliere zendelingen zich niet hoefden te houden aan de oude bisschoppelijke structuur. In die jaren van strijd werkten de regenten van de Armenborse gemeenschappelijk verder en zij blijven dat doen, ook toen in 1723 een echte splitsing ontstond, doordat het Kapittel van Utrecht meende, tegen de wil van Rome, toch een vaderlandse Aartsbisshop te moeten verkiezen¹⁶).

Van Voorst van Beest stelt dat onder de Rotterdamse Katholieken iets geleefd moet hebben van een zelfverzekerde corpsgeest¹⁷). En diezelfde geest van samenwerking treffen we ook bij de armenzorgers aan. Wel rees de vraag of er nog wel geld geschonken zou worden aan de Borse, wanneer de andere partij daar ook van zou profiteren.

In de resoluties van de Armenborse vinden we twee besluiten die hierop betrekking hebben¹⁸). Het eerste is van 7 juli 1723: 'Daerom is geresolveert dat de erffnisse off legaeten aen desen Armebeurs of aen de armen gemaekt privativelijck zullen werden genooten door die armen die hooren tot die kerck alwaer den maeker off maekster der erffnisse off legaet zijn of haer kerck gehouden heeft. Tenzij imant expres en duydelijck moghte comen te ordoneren, dat de maeking, die hij off zij zouden mogen comen te maeken niet voor de arme van eene kerck alleen, maar generalijk aan de armen van alle de vier kercken deser stad zal moeten gaen, doch dewijl over de wettigheyd van diergelijke maeking *proces was hangende voor den hoogen Rade*, is mede geresolveert de voorsegde resolutie nog niet te laeten verkondigen off kenbaar te maken als na dat voornoemde proces ten voordeelen zal getermineerd zijn.

7 Maert 1725: Gemerkt het proces in de evenboove gemelde resolutie aengehaelt ten voordeele was getermineert, is geresolveert de-

selve resolutie in substantie op den Eersten Paeschdag, zijnde d'I April 1725 in alle de kercken te laten afkondigen.'

Van Voorst van Beest en Rogier vermelden dit proces niet. Verhey meent dat het over de geldigheid van deze resoluties gaat¹⁹), wat onjuist bleek te zijn.

In het archief van de Hoge Raad konden de processtukken worden opgespoord; ze betroffen de nalatenschap van Margaretha Janse Paesdag, weduwe van Commer Verkerk, in 1721 te Rotterdam overleden²⁰).

Het proces is begonnen met een request 'omme mandement van maintnue' dat 'Geertruy Janse Paesdag, weduwe van Steven Flaphey, wonende binnen de stad Rotterdam; die van de Diacony-Armen aldaar, als alimenterende de weduwe en twee kinderen van Jan Stevense Flaphey, sijnde geweest een soon van de gemelte eerste suppliant, Anna Stevens Flaphey, een dogter van de eerste suppliant, getrouwt met Willem de Soete, tegenwoordig in Indien, en Oeda Stevens Flaphey, meerderjarige dogter en meede een kind van de eerste suppliant' bij de Hoge Raad hebben laten indienen door hun procureur, Daniel van der Burch, in 1722.

Deze Geertruy was een zuster van de overleden Margaretha. Ze beschouwde het testament als ongeldig en zichzelf als de erfgenaam ab intestato. De helft van de erfenis had ze aan de andere supplianten afgestaan.

Een dergelijke bezitsprocedure kon niet voor een stedelijke schepenbank gevoerd worden, maar uitsluitend voor het Hof van Holland of voor de Hoge Raad. In het request staat dat Margaretha was 'van de Pausgesinde religie'; ze had 'door abusieve inductien' op de 19de September 1720 een testament gemaakt voor notaris Hartman de Custer te Rotterdam, waarbij ze haar zuster slechts een wekelijkse uitkering van 2 gulden had gelegateerd gedurende haar leven en overigens tot erfgenaam had aangesteld Anthonie van Outheusden, ook wonende te Rotterdam; maar onder diens naam zou zij op een verboden wijze haar goederen aan de Roomse geestelijken hebben vermaakt ten nadele van haar zuster, en Anthonie van Outheusden zijnerzijds weigerde de erfenis af te staan 'onder pretext', dat deze hem vermaakt was ten behoeve van de Rooms-Katholieke armen. Procureur voor Van Outheusden was Mr. Joachim Huyssen.

Het beslissende dictum werd geresolveerd 23 november 1724 en uitgesproken op 22 december daarop volgend.

Een bijzonderheid bij dit proces is dat het mede gevoerd werd door enige diakenen van de publieke gereformeerde kerk te Rotterdam (waaronder een regerend schepen), die daartoe geauthoriseerd waren door de Grote kerkeradsvergadering²¹). De Diaconie alimenteerde een van de kinderen van Geertruy. Zij zagen in deze making een bewijs 'nevens 't geen bij genoegzame testatie scheindt te blijken, dat de naam van Hr. van Outheusden slegs is gebruykt en het goed eigenlijk gemaakt ten behoeve van de Papekerk tegen regten en plakaten van den Lande'. Eisers stellen dat de verweerder, Anthonie van Outheusden 'nevens zijn schoonvader Mr Hendrik Roos, advocaat te Rotterdam, te dien tijde waren, en althans nog sijn, opperkerkmeesteren of directeurs van de Roomsgesinde kerk, genaamt het Paradijs, mitsgader armmeester van de Roomsgesinde geestelijke armen binnen de stad Rotterdam, en dat Marg. Paesdag, tot het passeren van het voorzegde pretense testament sijnde geïnducteert, sij vervolgens simulatelijk en op een verboden wijze onder de gesuborneerde naem van de verweerder en onder secrete conditien haere nagelaten goederen hadde weggemaect ten behoeve van de Roomsgesinde geestelijkheid ofte van de Pauselijck geseyde geestelijke armen'.

De verweerder ontkent dat hij kerkmeester zou zijn of armmeester van geestelijke armen, 'ja zelfs dat tot Rotterdam geestelijke armen zouden zijn'. Hij verklaart onder ede dat aan hem geen heimelijke instructies zijn gegeven, dat hij alleen is gelast 'uitreickinge te moeten doen aan arme personen van de Rooms-Catholijcke religie binnen de Stadt Rotterdam'.

In de Grote vergadering van 30 januari 1725 delen de diakenen mee dat het proces is verloren; men draagt hen op hiervan kennis te geven aan burgemeesters en in de vergadering van 2 april oordeelt men 'na ingenomen advys van hun Edel Grootagtbaren de Heren Burgemeesteren in dese sententie te moeten berusten, de gemaekte onkosten ten civielste te betalen en de stukken van het proces onder de thesauriers te bewaren'.

De Hoge Raad stond destijds onder presidium van de beroemde jurist C. van Bijnkershoek, van wie bekend is dat hij ook persoonlijke aantekeningen maakte en in zijn 'Observationes tumultuariæ' de quintessens van verschillende processen heeft uiteengezet. Hij gebruikte hierbij voor de betrokken personen gefingeerde namen. Ook dit proces treffen we daar aan²²).

Een zekere Sempronia, de Roomse godsdienst toegedaan, benoemde Maevius tot universeel erfgenaam, terwijl ze haar zuster

Titia slechts een wekelijkse uitkering toekende. Na de dood van Sempronia begrijpt Titia dat Maevius is belast met een fidei comis in strijd met het plakkaat van 1655.

Ze begint een proces tegen Maevius en verzoekt de erfenis aan haar toe te kennen. Maevius verdedigt zich door te zeggen dat hij geen enkele instructie heeft in strijd met dit plakkaat, dat hij dit met ede bevestigen wil en dat hem niets is opgedragen 'als om uyt-reiking te doen aan arme personen van den Roomse religie tot Rotterdam'.

Titia houdt vol dat het testament wel valt onder het vermelde verbod 'omdat de goederen niet mogten komen als onder een publike en geauthoriseerde administratie'.

Maevius toont hierop aan dat er van een geauthoriseerde administratie sprake is. Immers te Amsterdam en Rotterdam en elders wordt openlijk ingezameld voor de Roomse armen en de armbezorgers oefenen hun ambt officieel uit. Waarom zou er dan niet een persoon aangewezen mogen worden om aalmoezen uit te delen?

De Hoge Raad scheen wel over te hellen tot het standpunt van Maevius, maar de meerderheid wilde toch graag meer weten over de opdracht die hij had gekregen. Kon het geld te eniger tijd toch nog weer verkeerd gebruikt worden zoals bedoeld in het plakkaat en wat zou er met het geld gebeuren na de dood van Maevius?

Bij een nieuwe ondervraging verklaart deze dat hij niet slechts de opbrengst, maar de gehele erfenis ontvangen heeft tot onderhoud van de Roomse armen tot Rotterdam. Er wordt bepaald 'dat hij precies sou opgeven aen wat roomse armen de extraditie was geschiet, aan armmeesters of anderen, tot wat somme en in wat effecten, en wat employ de personen, aan wie de extraditie was geschiet, gewoon zijn te maken van de penningen onder hare administratie sijnde'.

Bij een nauwkeurig onderzoek bleek dat de erfenis geheel ten goede van de armen was gekomen, dat alles was opgetekend in de boeken waarin de armengoederen beschreven stonden, zodat niets in strijd met het plakkaat van 4 mei 1655 geschied bleek te zijn.

We zagen al dat deze Maevius eigenlijk Anthonie van Outheusden was, armbezorger voor de kerk Het Paradijs. Deze Anthonie was in 1724 Heer van Zevenhuizen geworden²³). Hij is in Rotterdam bekend door de drooglegging van de Tweemanspolder, waarvoor hij het octrooi van de Staten van Holland verkreeg op 31 mei 1727²⁴).

Door de uitspraak van het hoogste rechtscollege in het door Van Outheusden gewonnen proces kwam eens voor al vast te staan, dat een erfeling aan roomskatholieke armen niet in strijd geacht moest worden met het plakkaat van de Staten van Holland en West-Friesland van 4 mei 1655.

Toch duurde het nog tot 1729 eer het officiële octrooi, om te kunnen erven, aan de katholieke armen van Rotterdam werd verleend. Bij dit octrooi werden de armbezorgers uitdrukkelijk²⁵⁾ onder het toezicht van de burgemeesters gesteld en moest, voor het incasseren van elke erfenis een request worden ingediend, waarop burgemeesters hun fiat gaven.

Het is daarom onaannemelijk, zoals door sommigen is gesteld, dat de resolutie van de Armenborse van 1723 het begin zou vormen van een eigen, kerkelijke armenzorg. Wat er gebeurde was, dat de armbezorgers van iedere kerk een eigen fonds kregen naast de gemeenschappelijke kas ('onse privé-armenborse').

Het college van 'Armbezorgers van de Vier kerken' bleef het officiële lichaam van de katholieke armenzorg, en hoewel algemeen is aangenomen dat het in 1793 is opgeheven (toen was de oude borse leeg; wel werd een nieuw fonds gesticht voor de aankoop van granen)²⁶⁾, bewijst een legaat van 1795 dat de oude organisatie nog steeds functioneerde²⁷⁾.

In het 'Memorieboek wegens de resolutys van den Arme' vinden we in 1795 deze 'memorie':

'Alzoo in het Jaar 1795 differenten waren voorgevallen bij de Heere armbesorgers van de vier Rooms-Catholijke Kerke deser Stadt wegens een legaat, groot drie duyzent guldens gemaakt door wijle Jacob van Es en Maria Clasine Knijn, in leve egtelieden.

Is hetzelfde toegewese door de armbesorgers van de kerk op het Steyger, die van de Oppert en van het Paradijs, aan de armbesorgers van de kerk in de Leeuwestraat, bij wien is berustende copie van het legaat.

En is deze zaak in dier voege afgeloope met goedvinden van alle de Heere armbesorgers dat de quitantie aan de executeure van hun testament, benevens de armbesorgers van de kerk in de Leeuwestraat zoude onderteekent worde in maniere hier naer volgende: Ik ondergeschreven, als Secretaris van de Gemeene Arme der vier Catholyke Kerken deser Stadt certificeere bij deze, dat de armbesorgers van de Kerk op het Steyger en die van de Kerk in den Oppert en van de Kerk het Paradijs afzien van het legaat uyt hoofde

van de resoluties genoeme door alle de armbesorgers in het Jaar 1723 en 1725.

(was geteekent)

Rotterdam, 7 Sept. 1795
Hendrik Hellegers q.q.
1795'.

In 1804 zijn er geschillen ontstaan tussen de armbezorgers van Leeuwestraat, Steiger en Houttuin (een nieuwe roomskatholieke kerk) over alimentatie en de afgifte van acten van indemniteit²⁸).

Die van de Houttuin hebben zich tot de stadsregering gewend, in strijd met de oude gedragslijn, waarbij alle kwesties altijd bin-nenshuis werden opgelost. Alle armbezorgers krijgen nu een 'Ex-tract uit de Resolutien van Wethouderen der Stad Rotterdam van 9 January 1804' toegezonden, waarbij ze verplicht worden deze conflicten onderling te regelen.

Dit bevel wordt door Wethouders aldus gestaafd: 'Is in aanmer-king genomen zijnde dat de R. Cath. Kerk binnen deze Stad, schoon in onderscheiden deelen en kerken hunnen Godsdienst uit-oeffenende, echter in het wezen der zaken niet anders dan als ééne Kerk kan aangemerkt worden: - dat dezelve dien volgende als zoo-danig verpligt is om voor de armen, dewelke persé tot hunnen ge-meenschap behooren, te zorgen: - dat geene ingezetene deser Stad buiten zijn schuld kan of behoord te zijn het offer van verschillen-de opinien in eene zaak voor hun van dat van belang - en dat dus eenmaal dat verschil door de armbezorgers der R.Cath. Kerk on-derling behoord te worden uitgemaakt en naar billijkheid veref-fend ...'.

Het college heeft geprobeerd dat te doen²⁹) en zich aan de nieu-we omstandigheden aan te passen, maar de veranderende maat-schappelijke toestanden en de grote armoede van de Franse tijd dreven de kerken uiteen, al bleven sommige vormen van samen-werking bewaard.

Hoe het in de 19de eeuw de armbezorgers en de aan hen toever-trouwde fondsen verder vergaan is, zou voor iedere kerk afzonder-lijk bestudeerd moeten worden.

Overzien we de geschiedenis dan lijkt het aannemelijk dat de ka-tholieke burgers die in 1651 te Rotterdam voor hun kerk een armenzorg-organisatie oprichtten, en deze na het octrooi van 1729 onder toezicht van de stadsregering beheerden, teruggrepen naar een hun welbekend patroon uit het verleden.

De Rotterdamse kooplieden, die als armbezorger voor hun kerk, gedurende meer dan anderhalve eeuw op deze wijze belange-

loos en trouw voor de fondsen van hun armen gezorgd hebben, en die - op de wijze van hun tijd - daarmee hulp hebben verleend waar zij dat konden doen, hebben veel werk verzet, en het is zeker dat het motto 'Laus Deo' dat we steeds in hun kasboeken tegenkomen, voor hen waarheid bevatte: 'Aan God de Lof'.

NOTEN

1) H. ten Boom, *De reformatie in Rotterdam 1530-1585*, Hollandse Historische Reeks VII, (Amsterdam) 1987, hoofdstuk 5, paragraaf 7 en 8 (blz. 191 vlg).

2) S. Muller Hzn., *Het Heilige Geesthuis te Rotterdam*, Rotterdam 1896. H. ten Boom, Rotterdam aan de vooravond van de Reformatie, dl. IV, in: *Rotterdams Jaarboekje* 1987, blz. 196.

3) C.A. van Manen, *Armenpflege in Amsterdam in ihrer historischen Entwicklung*, Leiden 1913. H.C. de Wolf, *Geschiedenis van het R.C. Oude-Armenkantoor te Amsterdam*, Hilversum 1966.

4) Groot Plakkaat van Karel V, 7 October 1531, art. 15.

5) H. ten Boom, *De reformatie in Rotterdam 1530-1585*, hoofdstuk 2, paragraaf 4 (blz. 64 vlg).

6) Plakkaat Staten van Holland, Maart 1575; zie Ten Boom, *a.w.*, blz. 199.

7) Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam (GAR), Oud Stadsarchief (OSA) 714, blz. 1306, resol. 1588 juni 15.

8) Ten Boom, *a.w.*, blz. 199.

9) GAR, OSA 498, ordonnantie 5 nov. 1639, art. 22. C.W. van Voorst van Beest, *De Katholieke armenzorg te Rotterdam in de 17e en de 18e eeuw*, 's-Gravenhage 1955, blz. 3.

10) Van Voorst van Beest, *a.w.*, blz. 3. vlg. Jan Rogier, *Inventaris van de archieven van Katholieke sociale instellingen te Rotterdam (1651-1857)*, Rotterdam 1950, Inleiding.

11) Ten Boom, *a.w.*, blz. 21.

12) Van Voorst van Beest, *a.w.*, blz. 2.

13) H.W.J. Verhey, *Soli Deo Gloria*, De Bilt 1950, Bijlage V, blz. XV: Notitie

den 4 quattieren desen stad ten opsigte van de bedieninge in 't geestelijke van de verdeeling der quartieren voor yder kerk gemaakt in het jaar 1697 den 1 Julyus tusschen de Eerw. Paters Petrus Willem Octavius d' hollande en Henricus de Vaddere en d' Eerw. heeren Petrus van Cuyck en Jacobus Timmers voor haer en haer naesaten in haare statien ...

N.B. in de verdeeling is aen de eerwaerde paters Preekheere een gedeelte dat het kleinste was en hem het geleegeentste vooruyt gegeven omdat hij alleen was - de drie andre hebben het lot getrocken over de andre quartieren en elk daar van gekreegen hetgeen hen te beurt viel.'

14) Plakkaat Staten van Holland 4 mei 1655. Groot Plakkaatboek I, blz. 1593-1597.

15) W.P.C. Knuttel, *De toestand der Nederlandsche Katholieken ten tij-*

de der Republiek, 's-Gravenhage 1892-1894, blz. 175-178. De Wolf, *a.w.*

16) Van Voorst van Beest, *a.w.*, IV, blz. 50 vlg. (De kerkstrijd en zijn gevolgen voor de Katholieke armenzorg).

17) Van Voorst van Beest, *a.w.*, blz. 24 noot 9 (volgens A.C. Kersbergen, De positie van de Katholieken in de Rotterdamse schippersgilden tegen het einde van de 18e eeuw, in: *Historisch Tijdschrift* 1941, blz. 170).

18) GAR, Archief Katholieke Kerkmeesters (AKA) no. 2. afd. 12.

19) H.W.J. Verhey, *a.w.*, blz. 197.

20) Archief Hoge Raad, inv.nr. 913, register van dictums 1722-1725; inv.nr. 668, resolutien tot de sententien 1722-1725, 23 Nov. 1724,

21) GAR, Archief Hervormde Gemeente Rotterdam, Acta Kerkeraad (Groote Vergadering) 1722, 22 Juli 1722-2 April 1725.

22) C. van Bijkershoek, *Observationes tumultuariae*, dl. III, (Haarlem 1946), no. 2018.

23) GAR, AKA no. 12, Ontfang wegens den Armen, 3 Mey 1724.

24) Octrooi Staten van Holland en West-Friesland 31 mei 1727.

25) Octrooi Staten van Holland en West-Friesland 11 juni 1729. Van Voorst van Beest, *a.w.*, blz. 27.

26) Vergadering college van Armbezorgers 13 augustus 1793.

27) GAR, AKA no. 2, Memorie: Legaat Jacob van Es en Maria Clasina Knijn, 1795.

28) Extract uit de Resolutien van Wethouderen der Stad Rotterdam, 9 January 1804. Acten van indemniteit, zie Van Voorst van Beest, *a.w.*, blz. 13.

29) GAR, AKA, Vergaderingen 10 sept., 13 sept., 7 okt. 1799 en 27 jan. 1804.

PIETER KNABBENHOUWER'S
TEGEN-WAARSCHOUWINGE

A A N D E

K E R K E

V A N

NEDERLAND,

Wegens het ondeugent en oproerig

LASTER-SCHRIFT,

Voor eenige dagen uitgekomen van een
onbekenden Schryver en zonder naam
des Drukkers,

Genaamt *Waarschouwinge aan de Kerke
van Nederland, enz.*



T E R O T T E R D A M,

By { HENDRIK VAN PELT, }
 E N
 { ADRIANUS DOUCI, P-zoon. } 1742.
 Boekverkopers.